

В. Власов, М. Лисак

СИНОПСИС СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПРОБЛЕМ У СВІТІ І СКЛАДНИКИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Продовольча проблема в країнах, що розвиваються, набула нині драматичного і подеколи навіть катастрофічного характеру. Безперечно, голод і недоїдання існують у світі, починаючи з народження людства. Особливо яскраві приклади цього процесу знаходимо в XIX–XX ст., коли спалахи голоду забрали мільйони життів у Китаї, Індії, Ірландії, Африці, країнах СРСР. Але наявність голоду на тлі активного розвитку НТР і перевиробництва продовольства в економічно розвинених країнах Заходу — це справжній парадокс нашого часу.

У наші дні світову географію голоду визначають, передовсім, найвідсталіші, не залучені до «зеленої революції» країни Африки й Азії, де більшість населення перебуває на межі голодної смерті. Понад 70 країнам, що розвиваються, не вистачає продовольства, і вони змушені його імпортувати.

У Росії, Україні, Білорусі недоїдають 3% населення. Такі дані наведено в доповіді Продовольчої та сільськогосподарської організації (ФАО) ООН про продовольчу безпеку в світі [1]. Усього в країнах з перехідною економікою не отримують удосталь харчів 25 млн осіб, з яких 21 млн проживає на території СНД. Доповідачі наголошують на величезній кількості голодуючих у Таджикистані, Вірменії, Узбекистані¹.

¹ Ці країни включено до списку держав, що зіткнулися з кризою продовольчої галузі. Найсумніша ситуація в регіоні склалася в Таджикистані, де їжі бракує 60% населення.

За останні 10 років число голодуючих у світі збільшилось на 23 млн і досягло 820 млн осіб. В Африці голодує близько 70% жителів. Відтак міжнародне співтовариство, швидше за все, не зможе досягти цілі, поставленої на Всесвітньому продовольчому саміті в Римі (1996), — скоротити до 2015 р. кількість голодних людей удвічі. У доповіді підкреслено, що такі країни, як Естонія, Хорватія, Литва, Македонія, повністю реалізували поставлені ООН завдання з продовольчої безпеки, а Росія, Латвія, Словенія, Туркменистан зможуть їх виконати в найкращому випадку до 2015 р.

© ВЛАСОВ Володимир Іванович. Доктор економічних наук. Доктор сільськогосподарських наук. Заступник завідувача відділу зовнішньоекономічних зв'язків ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН України. ЛИСАК Марина Анатоліївна. Аспірант тієї ж установи (Київ). 2011.

СУЧАСНА ПРОДОВОЛЬЧА ПРОБЛЕМА: ОЦІНКИ І ПРОГНОЗИ

Поняття «продовольча безпека» було запроваджено в 70-ті роки минулого століття і перманентно змінювалося. Спочатку головними його складниками виступили обсяг і стабільність постачання продуктів харчування. Такий підхід був задекларований у 1974 р. на Всесвітній продовольчій конференції ООН, що ухвалила «Декларацію про ліквідування голоду і недоїдання». У 80-ті рр. до цього визначення було додано ще два поняття: «постійний доступ до їжі для всіх людей», «достатність продуктів для активного і здорового життя». Ще раз визначення продовольчої безпеки було конкретизовано на Всесвітньому продовольчому саміті (1996): «Продовольча безпека — це коли людина постійно має фізичний, соціальний, економічний доступ до достатніх, безпечних і корисних продуктів, які забезпечують її потреби і харчові переваги для активного і здорового життя».

Нобелівський лауреат А. Сен (1998) розглядає продовольчу безпеку з позиції правового підходу, згідно з яким харчування окремої людини, сім'ї, соціальної групи залежить від того, що вони можуть придбати для задоволення потреб у їжі. Вчений приділив особливу увагу соціальному аспектові продовольчої проблеми, зробивши висновки, що продовольча безпека залежить не лише від виробництва продуктів і сільгоспдіяльності, а й від розв'язання низки проблем, у тому числі можливості індивідуумів отримати продукти харчування. А. Сен, не заперечуючи необхідність запасів продовольства, стверджує, що загроза голоду для людини залежить від її «права на продовольство», тобто можливості отримати необхідний обсяг їжі, якою вона зможе володіти і користуватися. Забезпеченість людини продовольством залежить значною мірою від її грошей та можливості обмінювати їх на продукти харчування. Зубожін-

ня через втрату роботи, урізання зарплати, підвищення цін на продукти загрожує продовольчій безпеці окремої людини. Для подолання цієї проблеми, вважає дослідник, необхідно добре розуміти процеси харчування і виробництва продуктів [3].

Світова продовольча проблема, на думку російського спеціаліста з проблем продовольчої безпеки Є. Ковальова, має подвійну природу: по-перше, соціально-економічну, пов'язану зі способом виробництва і розподілом продуктів харчування, що зумовлює диференціацію їх розподілу і споживання, включаючи голод і недоїдання; по-друге, глобальну, що відображає скінченність природних ресурсів для виробництва продовольства [2].

На думку професора О. Гойчук, сучасну продовольчу проблему розглядають у вузькому і широкому значенні. Перше стосується нестачі продовольства (в цілому чи окремих видів) через неналежний розвиток продуктивних сил в агросекторі чи окремих його ланок, через несприятливі погодні умови (посуха, повінь), згубні соціально-економічні події (війни, повстання, перевороти) в окремій країні чи регіоні. Друге вказує на комплекс економіко-технічних, соціально-демографічних, політичних проблем виробництва, розподілу, обміну, споживання харчових продуктів, нестача яких призводить до недоїдання, голоду, епідемій, соціально-політичної нестабільності, революцій, бунтів.

Тож продовольча безпека має загальнонаціональне стратегічне значення, їй притаманні комплексність, перманентність. Залежно від особливостей національної продовольчої системи, періоду її розвитку, пріоритетних складників, внутрішніх і зовнішніх загроз їй забезпечення модифікується [5].

Підсумовуючи численні публікації, присвячені продовольчій безпеці, слід зазначити, що вона зводиться до двох основних ланок.

1. Зростання чисельності населення, зміна його вікової структури, фізіологічні потреби людей в обсязі продуктів, які для кожної нації формувалися протягом тисячоліть і закріпились на генетичному рівні, структура харчування. Безсумнівно, що для виконання однакової роботи, наприклад, українцю і в'єтнамцю потрібен різний, неоднакової енергетичної цінності набір продуктів.

2. Економічні аспекти, пов'язані не тільки з рівнем загального економічного розвитку, а й з добробутом населення, здатністю купувати стільки харчів, скільки потрібно для нормального інтелектуального і фізичного розвитку. У багатьох країнах до голодування призводить не дефіцит продовольства, а неспроможність його придбати через злидні.

Збалансування цих чинників допоможе багато в чому подолати проблему голоду — і, за словами академіка В. Трегобчука, «право на свободу від голоду» стане реальністю в кожній країні, для будь-якої людини. Хоча загалом погляд цього дослідника песимістичний: «Реальні можливості кількісного і якісного поліпшення середнього раціону харчування населення земної кулі, за винятком розвинутих країн, надзвичайно обмежені. А це означає, що при збереженні існуючих темпів приросту ВВП, народонаселення та доходів і стабільності інших соціально-економічних умов частка тих, хто одержує менше критичного мінімуму калорій та білків, навряд чи істотно зменшиться в найближчій перспективі» [5, 14].

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА НА ТЛІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Вутилітарному розумінні продовольча безпека вимірюється кількістю продуктів харчування, яких достатньо для нормального фізичного й інтелектуального існування індивіда. Якщо брати глобальний аспект, то це — дзеркало економічного розвитку країн і регіонів планети в цілому, їх-

ньої аграрної сфери зокрема, скорочення кількості голодуючих, посилення сільгоспвиробництва в бідних країнах за допомогою дешевих інтенсивних технологій, упровадження їх у практику, становлення аграрної інфраструктури й аграрного ринку, забезпечення паритетної присутності на ньому виробників різних держав, підвищення освітнього рівня сільського населення, формування навиків планування родини, аграрних реформ щодо передачі землі у власність фермерам бідних країн, доступу аграріїв до дешевих кредитів [6].

Визначимо кілька основних складників продовольчої безпеки.

1. Формування не просто стабільного, а стабільно зростаючого агросектору. За таких умов збільшення обсягів виробництва випереджатиме приріст населення, що поступово ліквідуватиме брак продовольства. Цього можна досягти шляхом розвитку технологій, покращення менеджменту галузі, розроблення сталої тактики і стратегії агрополітики з формуванням економічно привабливих, соціально стабільних, високопродуктивних сільгоспсистем, які не шкодять довкіллю; з адаптацією до динаміки потреб у продовольстві за допомогою інновацій.

2. Структурні зміни у виробництві продуктів харчування під впливом світових тенденцій у поділі праці і розмірах ферм. Так, Китай уже випередив США за обсягами вирощування зерна, він виробляє вдвічі більше м'яса, в 5 разів більше свинини. У країнах Африки й Азії випереджальними темпами (порівняно з розвинутими країнами) зростає ринок коренеплодів і овочів.

3. Скорочення трудомісткості агровиробництва в розвинених країнах завдяки інтенсивним технологіям сільгоспсектору вимагає менших зусиль людини, тоді як у бідних країнах зростає чисельність сільгосппрацівників. Так, упродовж 1980–2009 рр. у розвинутих державах чисельність праце-

здатного сільського населення зменшилася з 32 до 28 млн, у країнах, що розвиваються, — на 35 млн (майже в 2 рази). Натомість в Африці вона зросла з 118 млн до 213 (1,8 рази), а в Азії — з 728 до 10191 млн (1,4 рази). Наприклад, у США і Канаді кількість працездатного сільського населення в 2009 р. зменшилась порівняно з 1980 р. у 1,5 і 2,4 рази відповідно, у Франції та Німеччині майже в 3,6 рази, в Індії ж вона зросла на 91 млн осіб (1,5 рази), а в Китаї на 124 млн (1,3 рази).

Технологічний розрив у системах сільського виробництва дозволив у 2009 р. у розвинених країнах забезпечити виробництво на 1 людину в середньому 49,7 т зерна, майже 6,1 т м'яса, 17,5 т молока проти відповідно 1183, 136, 274 кг у країнах, що розвиваються. Розрив має тенденцію до збільшення.

4. Надвисока потреба в розвитку системних аграрних досліджень, активне впровадження їхніх результатів у практику. При цьому стратегічною метою повинно стати підвищення ефективності роботи мережі Світового банку з 16 дослідницьких інститутів системи CGIAR — консультативної групи міжнародних досліджень у сільському господарстві, створених спеціально для розв'язання продовольчої проблеми в бідних країнах. Необхідно сконцентрувати зусилля дослідників розвинених країн, щоб вони адаптували наявні інтенсивні технології рослинництва і тваринництва до природно-кліматичних і соціально-економічних умов бідних країн.

5. Цілеспрямована зміна інфраструктури сільської місцевості: фермери потребують доступу до освіти, медичного, інформаційного, соціального обслуговування. На селі потрібно модернізувати транспортну мережу, систему зберігання агропродукції.

6. Розвиток глобалізаційних процесів шляхом формування глобального агроринку. Важливою може бути зміна позицій розвинених країн щодо світового сільсько-

го господарства й агроринку, бо запропоновану США і ЄС програму реформування продбезпеки відкинули на всесвітніх переговорах у Канкуні країни, що розвиваються, адже в ній не врахували їхніх інтересів. Як відмічає Дж. Стігліц [7], продукція фермерів бідних країн неконкурентоспроможна порівняно з продукцією фермерів ЄС і США, що дотують своїх виробників і застосовують експортне квотування й інші нетарифні бар'єри на безліч товарів з бідних країн задля захисту власного ринку.

7. Реформи, спрямовані на підвищення ефективності агросектору, — насамперед надання селянам права володіти землею². Розвиток системи мікрокредитування бідних фермерів³. Заохочення інвестицій у сільське господарство. Ліквідація дискримінації незаможних фермерів, надання субсидій на засоби виробництва, передовсім на насіння високопродуктивних сортів.

8. Підвищення освітнього рівня найзлиденніших прошарків населення, що дозволить суттєво піднести економіку через залучення до виробництва багатьох здібних людей.

9. Загальне підвищення економічного і соціального рівня бідних країн завдяки міжнародній допомозі. На міжнародній конференції, присвяченій цій проблематиці (Монтерей, 2002 р.), керівництво розвинених держав домовилось про збільшення цільової допомоги до 0,39% ВВП Євросоюзу (\$11 млрд), а США майже подвоїть цю суму, піднявши її до \$15 млрд. Разом з тим, Велика Британія запропонувала створити фонд міжнародного фінансування, що надаватиме передбачену, стабільну допомогу в інвестуванні проектів, потрібних для розвитку інфраструктури бідних країн. Знач-

² За даними ООН, понад 500 млн мешканців бідних країн не володіють землею, котру обробляють.

³ За оцінками ООН, щорічно 5% учасників системи агропозик виходять із зони злиденності.

ну частину цих коштів спрямують на розвиток агросектору.

10. Збільшення виробництва ГМО. Питання щодо позитивного/негативного впливу ГМО на агроекономіку і геном людини суперечливе, має як прибічників, так і противників. Проте економічна привабливість ГМО — більша врожайність, виключення з технології агровиробництва застосування засобів захисту рослин — сприяє значному поширенню посівів ГМО не лише в країнах, що розвиваються, але й у розвинених державах. Так, у США площа посівів генетично модифікованих сої, кукурудзи, цукрового буряку, бавовни, ріпаку, гарбузів у 2008 році сягнула 62,5 млн га. В Аргентині, Бразилії, Індії, Китаї, Канаді відведено під ГМО мільйони гектарів. Змінюється ставлення до ГМО навіть у ЄС, де до 2004 р. діяв неофіційний мораторій на затвердження нових сортів ГМО, який змінили на оновлену регуляторну систему. Нині в ЄС можна використовувати 25 генетично змінених культур, проте сою, бавовну, цукровий буряк, ріпак дозволяють завозити, а не вирощувати [8, 44–47].

Швидше за все, драматичний тиск потреб у продовольстві приведе до ширшого використання ГМО в агросекторі і харчуванні людини.

ТЕРИТОРІЯ ГОЛОДУ

Голод, згідно з тлумаченням Великої радянської енциклопедії [9], — соціальне явище, яке супроводжує антагоністичні соціально-економічні формації. Існують дві форми голоду — явна (абсолютний голод) і прихована (відносний голод: недоїдання, відсутність або нестача життєво необхідних компонентів у раціоні харчування). В обох випадках голод має тяжкі наслідки — підвищена захворюваність на інфекційні, психічні, інші хвороби з порушеннями системи травлення, обмеження фізичного і розумового розвитку, передчасна смерть.

Одна з найдавніших і найважливіших глобальних проблем людства — продовольча. Голод як найтяжчий її наслідок, а також всеохопна соціальна «хвороба» завжди впливав на життя людей з однаковою руйнівною силою.

Уперше важливість цієї проблематики обґрунтував Т. Мальтус [10] у книзі «Досвід про закон народонаселення» (1798). За його часів суспільство мало «оптимістичний» погляд на майбутнє. Економісти були впевнені, що ріст людської популяції — сприятливий процес, що забезпечує міць держави. Т. Мальтус виголосив діаметрально протилежну думку: збільшення населення не завжди бажане, бо може бути настільки інтенсивне, що позбавляє можливості всіх прогодувати. За Т. Мальтусом, число людей росте в геометричній прогресії, а виробництво продуктів харчування — в арифметичній. Саме цей розрив спричиняє бідність, голод, епідемії, війни. Згодом він запропонував дещо інше бачення ситуації: людство постійно наближається до кількісної межі, на якій може існувати, й утримується на цьому рівні, після його перевищення починаються голод, війни, хвороби.

У світовому масштабі проблему голоду вперше в ХХ ст. висвітлив бразильський учений Ж. де Кастро в праці «Географія голоду». Він твердив, що за його часів майже 2/3 населення планети існувало в умовах постійного голоду [11]. Дослідник нагадав, як у ХІХ ст. швейцарець Вазер писав, що збитки від епідемій чи війн можна відшкодувати в середньому через 10 років, тоді як люди, що пережили голод, залишаються хворими і надломленими на все життя. Щоб розсіяти останні сумніви у грандіозному масштабі руйнівної сили голоду, достатньо нагадати, що через нього найчастіше починаються війни, він передує спалахам масових епідемій. Ж. де Кастро повторює за Ф. Шіллером: «Любов і голод правлять світом» [11].

Хоча голод — явище загальне, проте його не можна вважати чимось немінучим. Вивчення голоду свідчить, що з ним людство стикається не з вини сил природи, а через цивілізацію, адже голод виникає як результат серйозних помилок, вад суспільного устрою.

Визнати, ніби можливості землі заважають розвиткові людства, — поділяти старі географічні уявлення часів Ратцеля, згідно з якими закони встановлює природа, а людина — усього-на-всього пішак, позбавлений творчої волі, неспроможний протистояти природі. Ж. де Кастро вважав: «Ніщо не може бути далі від істини, ніж це положення. Людина з її творчими методами і винахідливістю здатна протидіяти природі, звільнитися від концепції географічного детермінізму і подолати рамки, які ставить природа, відкрити нові можливості для суспільства» [11, 55].

Основна теза Ж. Кастро: «Не перенаселеність викликає голод у різних районах світу, а голод служить причиною перенаселення». Ця думка звучить парадоксально, оскільки видається неймовірним, щоб голод — носій занепаду і смерті — спричиняв надмірне зростання числа людей.

Однак, просте обмеження народжуваності, за що ратують неомальтузіанці, в сучасних економічних умовах призвело б до скорочення виробництва продовольства і, відповідно, до збільшення числа голодуючих, тоді як погіршення умов існування людей безсумнівно стимулюватиме виробництво продовольства.

За словами істориків, у період між X ст. і епохою Відродження великі території материкової Європи і Британії були 400 разів охоплені голодом, який супроводжували людодіство і масова торгівля людським м'ясом.

Сучасний ріст голоду в усіх регіонах світу викликав підвищення цін на продовольство. Розрахунки показують, що кількість

людей, що хронічно голодують, у 2009 р. сягнула 1,2 млрд осіб.

Частка голодуючих найвища в країнах Африки (південь від Сахари), де хронічно голодує кожен третій. До різкого підвищення цін на харчові продукти країни Латинської Америки і Карибського басейну стабільно скорочували голод. У цих регіонах поряд зі Східною Азією, Близьким Сходом, Північною Африкою рівень недоїдання залишився найнижчим.

Найбільше зростання числа голодуючих зафіксовано в Конго. У результаті широкомасштабного і безперервного конфлікту кількість хронічно голодуючих різко зросла з 11 до 43 млн осіб, а частка недоїдаючих — з 29 до 76%. З 1990–1992 рр. остання цифра збільшувалась і в інших 25 країнах регіону, що не дозволило реалізувати програми, прийняті на Всесвітньому продовольчому саміті і в Декларації тисячоліття (ЦРДТ). Водночас у кількох країнах⁴ регіону суттєво скоротили відсоток недоїдаючих.

Південна Америка досягла найбільших успіхів у подоланні голоду, при чому 10 з 12 країн упевнено рухаються до встановленого цільового показника ЦРДТ. Але такий прогрес нерівномірний: Коста-Рика, Ямайка, Мексика ввійшли разом з Кубою до списку країн, що успішно скоротили голод; водночас Гаїті, Гватемала, Панама, Сальвадор, як і раніше, відчувають із цим труднощі.

У країнах Близького Сходу і Північної Африки зазвичай відмічають один з найнижчих рівнів недоїдання серед країн, що розвиваються. Проте на Близький Схід істотно вплинули конфлікти, призвівши до збільшення числа недоїдаючих майже вдвічі — з 15 млн осіб у 1990–1992 рр. до 28 млн у 2003–2005 рр. [12].

⁴ Гана, Конго, Нігерія, Мозамбик, Малаві.

В Азіатсько-Тихоокеанському регіоні спостерігають як успіхи, так і невдачі в боротьбі з голодом. В Азії відбувається помірне скорочення кількості голодуючих. Південна і Центральна Азія зазнали невдачі у зменшенні голоду, хоча в деяких густонаселених країнах⁵ відбулись певні зрушення.

Наслідки зростання світових цін на продовольство спонукали керівництво багатьох країн удатись до різних економічних санкцій, щоб утримати споживчі ціни на низькому рівні, забезпечити необхідним продовольством населення, надавши соціальну підтримку найвразливішим категоріям громадян [12]. Серед економічних заходів застосовували, зокрема, зниження податків на імпорт, обмеження експорту, контроль над цінами, субсидії на продукти харчування, зниження обсягів запасів для стабілізації поставок і цін. Водночас уряди країн, що розвиваються, підтримали фермерів задля розширення власного виробництва продуктів харчування.

ЗАЛЕЖНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ВІД КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН

Багато країн стурбовані глобальним потеплінням, але деякі з них мають кваліфікований апарат для вивчення екологічних проблем. Як твердить американський еколог, засновник Worldwatch Institute, президент Інституту політики Землі, Л. Браун [13], деградація довкілля посилюється, врешті-решт боротьба з нею буде головним завданням більшості держав.

У щорічнику «Становище світу» можна простежити динаміку зміни клімату на планеті, своєрідний «лікарський огляд», діагноз у якому постійно погіршується: скорочується площа лісів, розширюються пустелі, посилюється ерозія ґрунту, руйнується озон стратосфери, в атмосфері збільшується концентрація газів, що призводить до

⁵ Індія, Індонезія, Пакистан.

«парникового ефекту», вимирають тварини і рослини. Посилення цих тенденцій може підірвати світову економіку. У деяких районах світу це вже відбувається. Наприклад, на півночі Ефіопії недостатньо родючого ґрунту, щоб забезпечити бодай виживання людей, тож близько 10 млн осіб стали екологічними біженцями.

Нині мова йде не просто про налагодження механізму, а про фундаментальні зміни, які необхідно реалізувати в щонайкоротші терміни. На думку Л. Брауна [13], існують дві невідкладні проблеми: перехід від використання викопного палива на інші джерела енергії; призупинення росту населення планети. Щоб розв'язати останню, потрібно, аби сотні мільйонів пар змінили уявлення про ідеальні розміри сім'ї. Лідери держав повинні орієнтувати громадян на народження максимум двох дітей, навіть якщо родина має змогу виростити більше. Населення планети щороку зростає на 88 млн осіб, а її біологічні системи не спроможні прогодувати таку кількість.

Протягом найближчих п'яти-семи років Земля балансуватиме між глобальним потеплінням і ймовірним похолоданням, вважає завідувач лабораторії космічних досліджень Головної (Пулковської) астрономічної обсерваторії РАН Х. Абдусаматов [14]. Він стверджує, що Сонце з початку 90-х рр. XX ст. випромінює менше енергії, але Земля через термічну інерцію Світового океану поки що перебуває в рівновазі завдяки «накопиченому теплу». Як доказ двовікового спаду інтенсивності випромінювання Сонця Х. Абдусаматов розглядає незвичайну тривалість поточного 11-річного циклу зміни потоку сонячної енергії. Інтенсивність випромінювання, активність нашої зірки змінюється з циклічністю 11 і 200 років. За його словами, нинішній «малий цикл» триває вже 12 років, і це не аномалія, а початок спадової фази в 200-річному циклі зміни інтенсивності сонячного випромінювання.

Усі ознаки зміни циклу Сонця негативно позначаються на виробництві продовольства. За даними Міжнародного центру вдосконалення кукурудзи і пшениці (Мехіко, Мексика), в 2050 р. через глобальне потепління в 48 штатах США виникнуть складнощі з вирощуванням деяких сортів пшениці. Водночас очікують, що кліматичні зміни продовжать сезон вирощування зернових на Алясці, встановлять більш теплий і сухий клімат у південно-центральных районах, де зараз спостерігають високу вологість, що перешкоджає культивуванню зернових.

Уже сьогодні деякі з країн Євроконтиненту, зокрема Росія, Казахстан, Україна, зіткнулися з негативними наслідками кліматичних змін.

У самий розпал збирання зернових, у кінці липня — на початку серпня, **Росія** фактично «підірвала» світовий зерновий ринок, запровадивши ембарго на експорт зерна. Внаслідок посухи, пожеж, низки організаційних помилок урожай зерна в Росії в 2010 р. може стати найнижчим за останнє десятиліття.

У таких умовах перед федеральною і місцевою владою стояли два основні завдання — не допустити спекуляції на продовольчому ринку і допомогти селянам пережити наслідки посухи. Задля цього уряд виділив 35 млрд рублів для підтримки нужденних господарств [15].

Особливу увагу російському ринкові приділяють українські виробники і трейдери, бо ситуація на ньому вельми серйозним чином впливає на попит і ціноутворення українського зерна. Крім того, цілком можливий експорт вітчизняного зерна до Російської Федерації.

Казахстан змушений пролонгувати кредити аграріям, що постраждали від посухи. Уряд країни намагається посприяти сільгоспвиробникам, щоб вони на рівних умовах брали участь у формуванні стабілізаційного фонду зерна, аби стримати подорожчання хліба [16].

Через посуху напередодні жнив в **Україні** було змінено прогнози на врожай: не встигли завершитися жнива ранніх зернових — в екстреному режимі довелося збирати кукурудзу.

Підсумовуючи минулий маркетинговий рік, слід сказати, що з самого початку сезону експортери і внутрішні споживачі зерна виявили неабиякий інтерес до нього. Це утворило прийнятні ціни на кукурудзу впродовж сезону, завдяки чому аграрії вигідно реалізували зерно [17]. Проте літня спека знизилася середню врожайність кукурудзи, і більшість сільгоспвиробників утратила 30–40% урожаю, що скоротило потенційний прибуток.

Зміна клімату може стати глобальною, але не всі жителі Землі однаково її відчують. Ніде це твердження не стало таким очевидним і загрозливим, ніж у прогнозуванні в агросекторі. В Африці, де земля годує 4/5 населення, сільське господарство може впасти на 30%, що примусить селян відмовлятися від вирощування традиційних культур на користь стійкіших до спеки і вологи, як-от рису [18]. Сільгоспотенціал аграрних країн Латинської Америки скоротиться більш як на 20%, внаслідок чого динамічні експортери на кшталт Бразилії працюватимуть лише на задоволення внутрішнього попиту.

Такі перспективи, а також усвідомлення навіть найменш потерпілими країнами, зокрема США, руйнівних для агроєкономіки наслідків зміщення термінів проведення сільгоспробіт, відмови від певних культур дадуть імпульс черговій «зеленій революції». Вона не просто форсуватиме виробництво, а спонукатиме створювати культури, які можуть переносити спеку, вбирати сіль, не в'янути від посухи, навіть рости зануреними у воду.

Виведення більш пристосованих сортів уже почалось. Науковці знайшли, наприклад, стародавні різновиди так званих перських трав, що володіють неймовірною опір-

ністю солоній воді. Ці трави схрещують з різновидами пшениці комерційного призначення, отримані таким способом культури добре ростуть на солоних ґрунтах Австралії.

Інший напрям досліджень — використання недавно відкритого гена, який допомагає рослинам переносити тривале перебування під водою. На думку Р. Зіглера [19], це дуже важливо, бо 70% бідного населення світу проживає в Азії, де рис — основний продукт харчування. Проте біля 20 млн га цього регіону потерпають від сезонних повеней, коли рослини опиняються під шаром води завглибшки 3–4 м. Ця проблема посилюватиметься, бо через зміну клімату осідання ґрунту стане ще інтенсивнішим.

Кукурудзу також готують до майбутніх труднощів, власне до посух, які, за прогнозами, найбільше вражатимуть Латинську Америку й інші райони, де вирощують цю культуру. У найближчі 25 років її виробництво може впасти на 20%.

В Уганді, де культивують каву, зростання температур може знищити всі її плантації. Але, як сподіваються науковці, створення лісопосадок, котрі даватимуть тінь, збереже економіку галузі і, можливо, навіть урізноманітнить рослинний світ.

В інших частинах Африки селян учать культивувати фруктові дерева, бо вони переносять нестачу води краще, ніж однолітні рослини.

У дослідженні Міжнародного центру селекції кукурудзи і пшениці міститься висновок, що виробники пшениці в Північній Америці найближчими десятиріччями відмовляться від використання найпівденніших полів. Але зможуть обробляти посіви на 10 градусів північніше, ніж тепер, коли «лінія вододілу» пролягає від міста Кетчикана (Аляска) до мису Гаррісона на півострові Лабрадор [18]. Відтак золота нива простягнеться до зони, віддаленої від Полярного кола всього на 2 градуси, а Сибір стане важливою ланкою «пшеничного поясу».

За результатами досліджень, якщо рідше орати землю, наприклад, садити насіння в стерню від торішнього врожаю, значно скоротиться випаровування в посушливих районах, а також понизиться виділення двоокису вуглецю з ґрунту, оскільки вирощені таким чином культури ефективніше затримують вуглець. Проте сьогодні ще невідомо, які сорти рослин урятують людство, якщо клімат непередбачувано зміниться, заявляє виконавчий директор Глобальної фундації управління і збереження різноманітності продовольчих культур (GCDT) К. Фоулер [20].

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТВАРИННИЦТВА

Протягом останніх десятиліть галузь зазнала небачених за темпами перетворень. Цей процес отримав назву «революція у тваринництві». Активне зростання попиту на харчові продукти тваринного походження в розвинених країнах стимулює масштабне нарощування їх виробництва, яке супроводжують технологічні інновації та структурні зміни.

Проаналізуємо темпи вироблення такої продукції в неможливих країнах і в світі в цілому за період 2000–2009 рр. Дані ФАО свідчать: у 2009 р. бідні країни виробили тваринних продуктів у 1,4 разу більше, ніж у 2000 р. Їхня частка в структурі світового галузевого виробництва зросла на 0,4%, сягаючи в 2009 р. 8717 тис. т, що на 2430 тис. т більше, ніж у 2000 р.

Попит на м'ясо-молочні продукти в країнах, що розвиваються, стабільно зростає, і постає питання, хто і як його задовольнятиме. В окремих сегментах, зокрема птахівництві, свинарстві, маємо тенденції, властиві провідним країнам, де на чільній позиції перебуває продукція великих підприємств. Поширення цих особливостей дасть позитивні наслідки в боротьбі з бідністю і продовольчою проблемою. Досі трансформація тваринницького сектору в основному

відбувалась без належної політики. Її запровадження забезпечить гідний внесок галузі в рівноправний і сталий розвиток [21].

Тривалі економічні дослідження довели, що ріст продуктивності в агропромисловості підвищує добробут бідних верств населення через три фактори: зниження цін на продовольчі товари для споживачів, збільшення доходів виробників, стимулювання інших сфер економіки завдяки вищому попиту на їхні товари і послуги.

Значення тваринництва, його внесок у надання засобів до існування жителям країн, що розвиваються, виходять далеко за межі виробництва продукції на продаж або для власного споживання. Домашня худоба в бідних країнах забезпечує роботою фермера і його родину, втілює багатство, дає соціальні гарантії, зміцнює гендерну рівність, поліпшує структуру, родючість земель. Чисельність злиденного населення, виживання якого залежить від наявності домашньої худоби, точно невідома, але зазвичай називають цифру близько 987 млн осіб, або 70% від 1,4 млрд украї бідних мешканців планети.

Харчові продукти тваринного походження можуть забезпечити людину високоякісними білками і багатьма мікроелементами, які складно отримати в достатніх кількостях з рослинних харчів. Хоча основні мінерали — такі, як залізо і цинк, — присутні і в основних зернових культурах, їх біодоступність у рослинній їжі нижча внаслідок їхньої форми і наявності інгібіторів засвоєння, наприклад, фітатів.

У доповіді Програми підтримки спільних досліджень у сфері харчування відзначено стійку кореляцію між споживанням продуктів тваринного походження і когнітивною функцією, фізичною активністю дітей, поліпшенням результатів вагітності, зниженням захворюваності [21]. Цю кореляцію було виявлено під час трьох поздовжніх обстежень народонаселення країн, що мають значні відмінності в економіці і

культури, — Єгипту, Кенії, Мексики. Вона залишалась навіть за умови неоднакових соціально-економічного статусу, захворюваності, грамотності, якості харчування.

Збільшення доступності тваринних продуктів, розвиток тваринництва, пропаганда правильного харчування будуть стратегічними заходами, які дозволять розірвати порочне коло бідності, нестачі мікроелементів, неправильного харчування.

Крім того, тваринництво дозволяє забезпечити роботою сільських жителів, що живуть у бідності. Роль худоби багатопланова — від формування доходів, постачання ресурсів у змішаних системах сільгоспвиробництва до амортизації впливу несприятливих природних факторів, економічних потрясінь.

Щоб скористатись можливостями, які дає вдосконалення тваринницького сектору, потрібно підтримати дрібних виробників. При цьому необхідно пам'ятати про їх неоднакову здатність адаптуватись до змін. В умовах швидкої модернізації сектору багато з них виявляться неконкурентоспроможними і в міру зростання альтернативної ціни сімейної праці відмовлятимуться від тваринництва.

Необхідно забезпечити збереження ролі худоби як соціальної гарантії для найбідніших верств населення. У тваринницькому секторі незаможні виробники особливо вразливі для ризиків, пов'язаних із зоозахворюваннями, несприятливими впливами довкілля.

ВИСНОВКИ

Продовольчу проблему визнано глобальною. Людство дедалі чіткіше усвідомлює, що розвиток агросектору має ключове значення для подолання бідності і браку продовольства. Проте світовий продовольчий і сільгоспсектор стикається з різними викликами, перешкодами, серед яких демографічні зрушення, зміни в раціоні харчування, кліматичні зміни, обмеженість природних ресурсів.

Оцінюючи світову природоохоронну ситуацію, можна відзначити:

— деградація природних систем життєзабезпечення людини має визначальний вплив на продовольчу проблему;

— встановлено зв'язок між забрудненням повітря і скороченням урожайності сільгоспкультур;

— особливості агроресурсної ситуації відмінні не лише в окремих країнах, але й у межах географічних областей. Не існує універсальних шляхів розв'язання продовольчої проблеми, тому вивчати і долати її слід, перш за все, на національному і локальному рівнях.

Це зумовлює необхідність визначення основних факторів зміцнення продовольчої безпеки. Можна стверджувати, що зростання виробництва продовольства пов'язане:

— з розширенням оброблюваних територій, у тому числі реалізацією проектів резервних площ для аграрного освоєння;

— з інтенсифікацією сільського господарства на вже експлуатованих землях (іригація, внесення добрив);

— з застосуванням передових методів ведення землеробства (No-till);

— зі здійсненням природоохоронних заходів;

— з диверсифікацією структури економіки країн, що розвиваються;

— з відмовою від ідеї самозабезпеченості продовольством, задоволення все більших потреб у продуктах харчування через їх імпорт за рахунок доходів від експорту в результаті розвитку інших галузей економіки;

— з неминучим проведенням соціальних агрореформ;

— з упровадженням у країнах, що розвиваються, науково-технічних досягнень в агросекторі.

Є безліч можливостей збільшити виробництво продовольства у світі: підвищення родючості земель, використання біо-

логічних ресурсів морських і океанських вод, широке застосування сонячної енергії, розвиток генетики, селекції для підвищення адаптивних властивостей сільгоспкультур, виведення продуктивніших порід тварин.

1. Доповідь Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН «Про продовольчу безпеку в світі» // <http://www.rususa.com/news/news.asp?id=21805-catid=4>.
2. Ковалев Е. Новые аспекты мировой продовольственной проблемы // МЭиМО. — 2005. — № 3. — С. 3–9.
3. Sen A. Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation. — Oxford: Clarendon Press, 1981.
4. Гойчук О.І. Продовольча безпека: Монографія. — Житомир: Полісся, 2004. — 348 с.
5. Трегубчук В.М. Продовольча проблема в контексті соціальної безпеки держави. — К.: НАН України, Інститут економіки, 1999. — С. 14.
6. Білорус О.Г., Зубець М.В., Саблук П.Т., Власов В.І. Глобальна продовольча безпека: Монографія. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2009. — 486 с.
7. Stiglitz J.E. Knowledge as a Global Public Good // I. Kaul, I. Grunberg, M.A. Stern Global Public Goods. International Cooperation in the 21st Century, United Nations Development Programme. — New York: Oxford University Press, 1990. — P. 308–325.
8. Баласинович Б., Ярошевська Ю. ГМО: виклики сьогодення та досвід правового регулювання. — К.: АОЕФ-Україна, 2010. — 255 с.
9. Большая советская энциклопедия / Гл. ред. А.М. Прохоров; 3-е изд. — М.: Госиздат, 1972. — Т. 7. — С. 82.
10. Мальтус Т. Дослідження закону народонаселення. — К.: Основи, 1998. — 535 с.
11. Кастро Ж. Географія голоду / Кастро Ж. [скор. пер. з англ.]; Ред. Е.А. Араб-огли. — М.: Іноземна література, 1954. — 387 с.
12. Диуф Ж. Состояние продовольственной неопе- спеченности в мире // Материалы ФАО. — 2008. — 60 с.
13. The Geopolitics of Food Scarcity / Lester Brown. 02.11.2009 // <http://www.spiegel.de/international/world/0,1518,606937,00.html>.
14. Абдусаматов Х. Глубокое «остывание» Земли будет наиболее заметным в северных широтах // <http://www.inauka.ru/prognoz/article78044.html>.
15. Итоги урожая зерна в России в 2010 году могут стать самыми низкими за последнее десятилетие // <http://www.apk-inform.ru/showart.php?id=97942>.

16. Казахстан: депутаты предлагают пролонгировать кредиты пострадавшим от засухи аграриям // <http://www.apk-inform.com/showart.php?id=98116>.
17. Погодные и политические условия для украинского рынка кукурузы // <http://www.apk-inform.com/showart.php?id=97824>.
18. *Вайсс Р.* Угрозы для сельского хозяйства и поставок продовольствия / 03.12.2007 // http://193.178.146.87/news/news_16298.html.
19. *Zeigler R.* Respected plant pathologist named as new director general / Thursday, 2005 // <http://www.procapital.ru/showthread.php?p=705500>.
20. *Fowler C.* Meet the Nourishing the Planet Advisory Group / Cary Fowler // <http://translate.google.com/translate?hl=en&sl=en&tl=uk&u=http%3A%2F%2Fblogs.worldwatch.org%2Fnourishingtheplanet%2Fmeet-the-nourishing-the-planet-advisory-group-cary-fowler%2F>.
21. *Дууф Ж.* Положение дел в области продовольствия и сельского хозяйства. Животноводство в поисках баланса. — Рим, 2009. — 189 с.

В. Власов, М. Лисак

СИНОПСИС СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПРОБЛЕМ У СВІТІ І СКЛАДНИКИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Резюме

У статті розкрито значення поняття «продовольча безпека», показано силу руйнівної дії голоду на мало-забезпечені верстви населення в різних регіонах сві-

ту, висвітлено наслідки впливу зміни клімату на виробництво харчових продуктів. Автори вважають, що розв'язанню глобальної продовольчої проблеми має сприяти всебічне врахування різноманітних факторів впливу на забезпеченість населення продуктами харчування. Одним із ефективних засобів подолання проблеми голоду визнано масштабне нарощування виробництва продукції тваринництва.

Ключові слова: продукти харчування, агросектор, територія голоду, тваринництво.

V. Vlasov, M. Lysak

SYNOPSIS OF WORLD AGRICULTURAL PROBLEMS AND THE ELEMENTS OF FOOD SAFETY

Abstract

The article discloses the meaning of concept «food safety», shows the devastating power of hunger influence on poor strata of population in the different world areas, illuminates the consequences of climate changes in reference to foodstuffs production. Authors deem all-round consideration of diverse factors impacting the food supply may help to solve the global alimentary problem. The large-scale increase of cattle-rearing is recognized as an efficacious way to overcome hunger problem.

Keywords: foodstuffs, agricultural sector, hunger area, cattle-rearing.